

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Şubat 2007 – Nisan 2007
Yıl : 9 Sayı : 32

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

February 2007 – April 2007
Volume : 9 Number : 32

Maestro

MODERN ÇAĞDA DİNİN BİREY ve TOPLUM İÇİN ANLAMI

Hanifi Özcan*

Problemin doğru olarak anlaşılabilmesi için, burada, modern çağla ilgili, konumuzu ilgilendirir nitelikte bazı bilgilerin verilmesi gerekir. Dikkatle incelendiğinde görülür ki, yukarıdaki başlık, dinin işlevsel anlamının çağdan çağla değişebileceği, yani fonksiyonel yönüyle dinin değişmez bir yapıya sahip olmadığı fikrini imâ ederek burada modern çağda dinin ne anlama geldiği, fert ve toplum için ne ifade ettiği üzerinde durulacağını belirtmektedir. Bir başka deyişle, burada din geleneksel bir yaklaşımla değil, modern bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

a. [Din İnsan İçindir]

Bu demektir ki, burada, dinin oluşum ve gelişiminde önemli bir etken olan **beşerî unsurlar** görmemezlikten gelinmeyecektir. Çünkü modern dönemde, genelde bütün yaklaşımlar “**insan-merkezli**”dir; insanı dikkate almayan ve sonunda “**insan için**” olmayan bir “**değer**” söz konusu değildir. O halde, burada, “**din insan için vardır; insan din için değer**” sözünün bir ilke olarak kabul edilmesi ve bütün değerlendirmelerde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu, dinin insana göre anlamlandırılması ve düzenlenmesi demektir. Çünkü insan olmasaydı, din de olmayacaktı. O halde, beşerî başarıları, yani insanın fikrî kazanımlarını dikkate almayan bir **dinî düzenleme** insanı mutlu edemeyecektir.

Bir başka deyişle, insanın çağlar boyu süren fikrî gelişim ve çabasının bir ürünü ve bir sonucu olan bilimsel ve teknik kazanımları ve bunlara bağlı kültürel açılımları göz ardı eden bir dinî yaklaşım modern dönem insanına hitap etmeyecektir. Çünkü modern insan, hayat tarzını bilim ve teknolojiye göre tayin etmektedir. O “**Rönesans**” ve “**Aydınlanma**” gibi bir takım fikrî kazanımları tecrübe etmiş ve modern dünyada sosyal ilişkilerini ona göre şekillendirmiştir. O halde, modern insanı mutlu edecek bir din, gelişim ve değişimini bilime endekslemek, yani “**bilime endekli bir din**” haline gelmek zorundadır.

Bunu başarabilmek için, “**geleneksel**” ve “**nakilci**” değer, insanın aklını ve bilincini temel alan bir “**rasyonel yaklaşım**”ın dinde bir yöntem olarak kabul edilmesi gerekir. Bu, ancak, insan aklının tam bir hürriyetle, yani dinin

istisnasız her noktasına nüfuz edecek şekilde onu yeni baştan ele almasıyla mümkün olacaktır. Ancak, bu, hiçbir zaman dinin doğasına, yani onun mahiyetine ve temel özelliklerine bir müdahale anlamına gelmemelidir.

b. [Dinin Temel Özelliği]

Türk din bilgini Mâtürîdî'nin **Te'vilât** isimli meşhur eserinde verdiği bilgiler dikkatle incelendiğinde görülür ki, dinin öncelikle ferdi ilgilendiren temel özelliği Allah'a "**boyun eğme**" ve "**teslim olma**"dır. İnsan, hür olarak aklını kullanmak suretiyle, bilinçli bir tercihe dayanarak, boyun eğme ve teslim olmayı kabul edebilir; ancak o, bunların hangi fiil ve davranışlarla gösterilebileceğini ve gerçekleştirilebileceğini sadece aklıyla bilemez ve bulamaz; onun ne şekilde olması gerektiğini ancak **vahiy** bildirir. Yani insanın, tek başına akıl gücüyle, amelî boyutu da olan bir din fikrine ulaşması mümkün değildir. Ancak, bu, **vahyin**, dinî oluşum ve gelişim sürecinde insan aklını tamamen abluka altında tutacağı anlamına da gelmemelidir. Aksi halde, fert bir **dinî kişiliğe** ve bir **dinî benliğe** kavuşamayacaktır. Bu da, bir dinin özümsemeden ve ona rûhen iştirak edilmeden benimsenmesi anlamına gelecektir ki, bu tür bir inanmanın modern hayata katkıda bulunacağını düşünmek bir hata olur. O halde, din, ferde onun kişiliğini ve bireyselliğini yok edecek bir toplumsal ortamda sunulmamalıdır.

Nitekim, modern çağ insanı dinlerin ilk defa ortaya çıktığı dönemlerde yaşamadığı için, içinde doğup büyüdüğü toplumda dini hazır bulmakta, daha doğrusu, dinle **olmuş bitmiş bir sonuç** olarak, hatta bir **kurum** olarak karşılaşmaktadır. Öyle ki, dinin ona sunulmuş tarzı, onun dinî kişiliğinin oluşumunda kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Çünkü ferdin, daha doğrusu bireyin düşüncesi, duygusu, iradesi, kısacası onun topyekün kişiliği toplum içinde şekillenmektedir. Toplumsal boyutuyla **dinin**, **bireyi** yok etmemesi için, bireyle din arasında dengeli bir ilişkinin kurulması gerekir.

c. [Din-Birey İlişkisi]

Aslında, din-birey ilişkisinin, hem dinin birey için, hem de –toplum bireylerden oluştuğuna göre- dolaylı olarak toplum için ne anlama geldiğinin anlaşılmasında göz önünde bulundurulacak bir temel olarak görülmesi gerekir. Çünkü din-birey ilişkisinin yönü, dinin, bireyin hayata bakışının ve toplumdaki rolünün şekillenmesinde ne ölçüde etkili olduğunu gösteren önemli bir kriter olarak görülmektedir.

Nitekim, bu ilişkinin yönü "**dinden bireye doğrudur**" diyecek olursak, o zaman, **din**, insana, **ilahî vahiy** ile bahşedilen bir armağan ve bir nimet gibi anlaşılacaktır. Şayet bu ilişkinin yönü "**bireyden dine doğrudur**" diyecek olursak, o zaman, **din**, insan ruhunun veya insanın ruhsal hayatının bir parçası

olarak anlaşılacak ve hatta, daha da ileri gidilerek, din, insan ruhunun meydana getirdiği bir **ruhsal kazanım** olarak görülebilecektir.

Literatürü gözden geçirdiğimizde, görürüz ki, dinin, insanın ruhsal hayatının bir parçası olmadığı görüşünü benimseyenler; doğal olarak, **dini**, insanın kendisinden kaynaklanan bir şey olarak değil, bilakis insana verilen ve ona dıştan empoze edilerek onun benliğini etkileme amacını güden bir yaptırım ve hatta insanın karşısında duran, dolayısıyla, **doğal olmayan** bir unsur olarak anlamaktadırlar.

Bu yaklaşım, “**din-birey ilişkisi**”nin insanın kurduğu bir ilişki olmadığı ve hatta bu noktada insandan kaynaklanan bir ilişkiden söz edilemeyeceği fikrini beraberinde getirmektedir. Bu durumda, din konusunda, birey tamamen pasif bir varlık olarak görülmekte ve dinin oluşum ve gelişim sürecinde hiçbir rolünün olmadığı, dolayısıyla kendisine sunulan dinî yapıyı aynen kabul etmek zorunda olduğu fikri ve buna bağlı olarak da güçlü bir fideizm (imancılık) kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Dini, insan ruhunun bir yönü, bir parçası olarak anlayanlar ise; insan ruhuna özel bir açıdan bakıldığında, onun, kendisini bize “**dinî**” olarak sunduğunu, dolayısıyla **dinin**, ruhun bir **derinlik boyutu** olduğunu ifade etmektedirler. Öyle ki, bu boyut, aynı zamanda bireyin düşünce dünyası içinde yer almakta ve onun bilme ve kavrama gücüyle sürekli beslenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, aslında, aynı zamanda **din**, özel bir bilgi yoludur. Bu yolun oluşumu ve kullanımı da, zihnin yapısı gereği, ancak zihin dışından gelecek bir takım yönlendirmelerle; dış dünyadan alınan bir takım uyaranlarla ve izlenimlerle mümkün olmaktadır. Aslında, beşerî tecrübe ve bilgi birikimi olmadan, zihnin, dinin temelinde yer alan **vahyin** ne demek istediğini anlaması ve kavraması da mümkün değildir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki; toplumsal bir mesaj içeren ve toplumsal bir boyutu olan din, ne tek başına insan aklının bir eseridir; ne de insan aklının hiçbir katkısı olmadan, insana verilen ilahî bir armağandır. Tam tersine, **din**, hem insan aklının, hem de ilahî vahyin işbirliği ile oluşturulan, deyim yerindeyse, bir “**ruhsal karışım**”dır.

d. [Din Duygusu]

Bir başka açıdan bakıldığında, işte bu karışım, insanda “**din duygusu**” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu duygu, “karışım”ı oluşturan unsurlardan hangisiyle daha çok besleniyorsa, ona göre rengi de değişmektedir. Kısacası, **dinî duygu**, vahiy tarafından besleniyorsa duyguda insanın âcizliği ve mistik boyut ağır basmaktadır; onun üzerinde akıl ve dünyevi tecrübe daha çok etkili oluyorsa, o, daha gerçekçi ve eleştiriye daha açık bir duygu görünümünü kazanmaktadır.

Ancak, bu, gelip geçici basit bir duygu olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü **duygu olarak din**, tarih boyu, birçoklarına cazip gelmiş ve insanın gerek teorik, gerekse pratik herhangi bir faaliyeti için daha az engel teşkil edici olarak düşünülmüştür. Fakat bu şekilde basit bir yaklaşımla değerlendirilen **din** ciddilik, doğruluk ve nihaî anlam gibi birçok özelliğini kaybedebilmektedir. Çünkü "**basit bir duygu**" şeklinde anlaşılması, dinin içinin kolayca boşaltılmasına sebep olmaktadır. Bir başka deyişle, nihaî muhtevadan yoksun boş bir duygu olarak kalan bir **dinin** ne bireysel, ne de toplumsal herhangi bir faydası ve anlamından söz edilememektedir. O halde, **dini**, toplumsal ve bireysel bütünlüğünü bozmadan ruhun derinlik boyutu içerisinde anlamak ve değerlendirmek; ayrıca, bireyin dinin oluşumundaki ruhsal aktivitesini ve dinî duygu üzerindeki **kontrolünü** yok etmemek, dolayısıyla, insan hayatını sorumlu ve kendisi için geçerli bir fikrî temele dayandırmak aslında dinî ve insanî bir zorunluktur ve hatta bu, dinî yönden sağlıklı bir birey ve toplum oluşturmanın vazgeçilemez bir şartıdır.

e. [Din İhtiyacı]

Nitekim, din, insanın hayatına, insanın ihtiyaç hissettiği kadarıyla girebilmekte ve onun dünya görüşüne ve hayat tarzına ancak onun istediği kadar etki edebilmektedir. Çünkü dinin, din olarak fonksiyonunu sürdürmesi insana bağlıdır, yani insan olmazsa, din bir işe yaramaz. Ancak, bu işlevin yerine getirilebilmesi için dinin gerek toplumsal, gerekse bireysel boyutuyla insanın ihtiyaçlarına cevap verebilmesi gerekir. Bu da, dinin, tarihî bir olgu olarak ele alınmasıyla değil, güncel bir yaklaşımla değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Eğer **din** asırlar öncesinin anlayışını ve hayat tarzını günümüze hiç değişmeden aynen yansıtırsa, o zaman **dinle** insan arasında sağlıklı bir ilişki ve bir iletişim kurulamaz.

f. [Dinde İnsanın Rolü]

Din, insanın katkısıyla oluşup geliştiğine göre, yine insanın çabasıyla güncelleştirilebilir. Yeter ki, tarihsel birikimle kemikleşmiş olan dinî yapının değiştirilebileceği fikri bir ideal olarak benimsenebilsin. Çünkü bu, gerek uygulamadaki dinin ve din anlayışının, gerekse onun temelinde yer alan dinî metinlerin uygun tarzda anlaşılıp yorumlanmasıyla gerçekleştirilebilecek bir idealdir. Önemli olan, zihnin bu anlayış ve kavrayış derecesine ulaşması ve dinin mahiyetinde yer alan o **fikrî espriyi** yakalayarak vahiy ve sünneti ona göre anlayabilmesidir.

Bu bağlamda, felsefî bir ilke olarak bilinmesi gerekir ki, "**anlamada önemli olan, kitapta neyin yazılı olduğu değil, insanın ondan ne anladığıdır**". Yani dinde, öncelikle, insan zihninin anladığı ve kavradığı şey önemlidir. Çünkü herkes kendi anlamak istediği şeyi oradan anlar ve oradan onu okur. İşte, bu yüzden, din, yapısı bakımından beşerîdir. Bu beşerî yapı, **akıl ile vahiy**

arasındaki “iç uyum”dan ve uygunluktan kaynaklanmaktadır. O halde, pekâlâ denilebilir ki, **akıl**, vahyin ifade ettiklerini özümleyerek kendi malı ve kendi fikrî başarısı haline getirmesiyle, çağın bireysel ve toplumsal taleplerini karşılayabilecek yeni bir dinî yapı ve anlayışın geliştirilmesi mümkün olacaktır.

g. [Dinde Bireysellik]

Öyle ki, bu “**anlayış**”, eğer geleneksel çıkmazlardan kurtulacaksa, modern toplumlarda **dinsel etki** ve **yetkiyi**; dar çerçeveli toplumsal oluşumlar aracılığıyla değil, toplumda benliği ve kişiliği silikleştirilmeyen hür bireylerin kalbine ve vicdanına doğrudan nüfuz etmek suretiyle sağlamalı ve yaygınlaştırmalıdır. Bu da, ancak birey ve toplum arasında dengeli bir ilişkinin gerçekleştirilmesiyle mümkün olur.

Bir başka deyişle, modern çağda toplumun ve bireyin dinsel taleplerinin karşılanabilmesi için; dinin toplumsal boyutuyla bir “**cemaat dini**” haline gelerek bireyin “**bireyselliğini**” ve dinî kişiliğini yok etmemesi gerekir. Unutulmalıdır ki, dinde sorumluluk toplumsal değil, bireyseldir. Nitekim modern çağda, dini ilgilendiren sosyal, hukuksal, bilimsel, siyasal vb. bir takım talepler bu bireysellik temeline dayanmaktadır.

Öyle görünüyor ki, İslam dini, modern çağın bireysellik esasına dayanan bu taleplerini karşılamaya pekâlâ müsait bir dindir. Çünkü İslam dininin, bilhassa Türklerin Müslüman olmasıyla, bir kabile ve bir cemaat dini olmaktan çıkıp bir **dünya dini** haline gelmesi, onun, modern çağın bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir **dinî yapıya** kavuşmasına sebep olmuştur.

h. [Türk Din Anlayışı]

Bu “**dinî yapı**”, Türk din bilgini Mâtürîdî'nin, Ebû Hanîfe çizgisini takip ederek geliştirdiği din anlayışıyla şekillenmiştir. Bu anlayış, temelde, ayet ve hadislerin lafzını değil mahiyetini; yani sözlerini değil, anlamını dikkate alarak yapılan “**te'vil**” ve “**içtihat**”a dayanmaktadır. Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî, sonradan Müslüman olmuş olan bir milletin, kendi kültürünü ve benliğini kaybetmeden, dinî ihtiyaçlarını karşılamasının ancak **te'vile** ve **içtihada** başvurmakla mümkün olduğunu belirtmektedirler.

Buradan anlaşılıyor ki, Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'ye göre, işlevsel boyutuyla **din** değişmez bir yapıya sahip değildir. Yani, çağın toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarına göre, dinin toplumsal boyutunu her zaman yeniden yorumlamak ve yeni bir din anlayışı geliştirmek pekâlâ mümkündür.

Bu konuda şu çarpıcı uygulama bir **örnek** olarak verilebilir: Yeni Müslüman olanlar Arapça bilmedikleri için, namazda âyetlerin nasıl okunacağı bir problem haline gelince, Ebû Hanîfe, toplumun o anda bildiği dili dikkate

alarak, âyetlerin Farsça tercümesiyle namaz kılınabileceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî Te'vîlât'ta bundan söz ederken "*önemli olan, anlamın doğru olarak nakledilmesidir; dilin ve cümlelerin söylenişinin değişmesi anlamın ve hükmün değişmesini gerektirmez; tarih içinde vahyin çeşitli dillerde gelmesi bunun delilidir*" demek suretiyle sonradan Müslüman olan ve kendi dil ve kültürünü kaybetmek istemeyen milletlere burada bir "**ilke**" koyarak kendi benliklerini koruma imkanını sağlamıştır.

Mâtürîdî'nin sistemleştirdiği bu anlayış, bir kural olarak uygulanmış, dolayısıyla "herkesin kendi diliyle ibadet ve dua edebileceği" ilkesi, dini anlama ve yorumlamada bir düstür olarak kabul edilmiş ve ibadet için Arapça şart koşulmamıştır. İşte bu, dinde içtihat ve te'vil yönteminin kullanılmasıyla ulaşılan bir sonuçtur.

Sonuç

Öyle görünüyor ki, çağımızda ihtiyaç duyulan ve dinde problem oluşturan bütün konular bu yöntemle pekâlâ çözülebilir ve günümüz toplumlarında birer problem haline gelen ve bir şekilde dinle ilgi kurulan sosyal, siyasî, hukûkî, dinî, ahlâkî, bilimsel ve ekonomik bütün problemlere bir ışık tutulabilir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, zaman zaman problem haline getirilen dinle ilgili bu gibi bireysel ve toplumsal sorunlara ilânihâye kalıcı bir çözüm aramaya gerek yoktur. Çünkü bu günün doğrusu, yarının yanlışı olacaktır. Her nesil, kendi yaşadığı dönemden sorumludur. Bu gibi problemler karşısında ideolojik ve katı bir tutum ve yaklaşım sergilemek modern çağın mantığına ve hayat anlayışına ters düşmektedir.

Bu tür bir çözüm tarzının hatalı olacağını düşünmek doğru değildir. Çünkü insanın din karşısındaki tutumunu sürekli değiştirmesi, dinin vazgeçilemez bir özelliğidir ve bu, bir tarihî olgudur. Bu anlayışın, dinin doğasına uygun olduğunun; dinin evrenselliğinin ve "her dönemde insanı dünya ve ahirette mutlu etme işlevi"nin günümüzde ancak bu şekilde canlı tutulabileceğinin bilinmesi gerekir. Aksi halde, yani geleneksel din anlayışında ısrar edildiği takdirde, modern çağda, **din** birey ve toplum için anlamını yitirecek ve modern insanın hayatında dine yer kalmayacaktır. Bu da, bilinmelidir ki, dönemin âlimlerini, altından kalkamayacakları bir vebal ve sorumlulukla karşı karşıya getirecektir.

Not: Ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir.

- Hanifi Özcan, *Mâtüridi'de Dini Çoğulculuk*
- Hanifi Özcan, *Mâtüridi'de Bilgi Problemi*
- Hanifi Özcan, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce", *Türkler (Ansiklopedisi)*, c. 5, s.463-481.

* Prof.Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

"THE MEANING OF RELIGION FOR INDIVIDUAL AND SOCIETY IN MODERN TIME"

Abstract

The functional meaning of religion can be changed in the course of time. That is, religion with its functional aspect has not an unchangeable structure. Religion, therefore, has to be interpreted and arranged according to people. This means that the approach to religion which undervalues the human scientific and technical gains and accumulations, and the social and cultural developments and advancements as a result of scientific and technical progress will not properly address people in modern times. The individual of today determines his or her way of life according to science and technology. Therefore, religion in order to satisfy the modern person has to adjust its development and change according to science. To be able to realize this religion has to be considered not from the traditional but from the rational point of view which depends on reason and the conscious of human beings. There are various clues and examples light our way in our history of religion. We should bear in mind that the universality of religion and the function of making people happy in this world and the next can only be kept alive in this manner.

Key words: religion, individual, feeling of religion, need for religion, human centered, religious arrangement, rational approach, religious personality, modern religion.

“MODERN ÇAĞDA DİNİN BİREY VE TOPLUM İÇİN ANLAMI”**ÖZET**

Dinin işlevsel anlamı çağdan çağa değişebilir; yani fonksiyonel yönüyle din değişmez bir yapıya sahip değildir. Çünkü din insan içindir. O halde, dinin insana göre anlamlandırılması ve düzenlenmesi gerekir. Bu demektir ki, insanın bilimsel ve teknik kazanımlarını ve bunlara bağlı olarak oluşan toplumsal ve kültürel gelişim ve açılımları göz ardı eden bir dini yaklaşım modern dönem insanına hitap etmeyecektir. Çünkü modern insan, hayat tarzını bilim ve teknolojiye göre tayin etmektedir. O halde, modern insanı mutlu edecek bir din, gelişim ve değişimini bilime endekslemek zorundadır.

Bunun başarılabilmesi ise, dinin, “geleneksel” ve “nakilci” bir yaklaşımla değil, insan aklını ve bilincini temel alan bir “rasyonel yöntem”le ele alınmasıyla mümkündür. Din tarihimizde, bu konuda bize ışık tutacak çeşitli ipuçları ve uygulama örnekleri bulunmaktadır. Bu örnekler ışığında düşümlüğünde kolayca anlaşılabilir ki, ferdin “din duygusu”nun bir anlam ifade edebilmesi ve “din ihtiyacı”nın karşılanabilmesi için, dinde insanın rolünün küçümsememesi ve dinin bireysel boyutunun dikkatten uzak tutulmaması gerekir. Unutulmamalıdır ki, dinin evrenselliği ve her dönemde insanı dünya ve ahirette mutlu etme işlevi ancak bu şekilde canlı tutulabilir.

Anahtar kelimeler: “din”, “ birey”, “din duygusu”, “din ihtiyacı”, “insan merkezli”, “dini düzenleme”, “rasyonel yaklaşım”, “dini benlik”, “modern din”